

УДК 574. 472
© 2015

Д.С. ГАНЖА,
науковий співробітник

Природний заповідник
“Дніпровсько-Орільський”,
м. Дніпропетровськ, Україна
E-mail: ganzha_kr_r@ukr.net

ФЛОРА ОСОКОРОВИХ ЛІСІВ
В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ
ОСТРІВНИХ ЕКОСИСТЕМ
У МЕЖАХ
ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА
“ДНІПРОВСЬКО-ОРІЛЬСЬКИЙ”

Розглянуто основні питання формування та типологізації острівних осокових лісів в умовах середньої течії Дніпра на охоронній території. Наведено анований список флори осокових лісів з подальшими екоморфічною, ареалогічною і систематичною характеристиками видів.

Ключові слова: заплавні ліси, флора, типологія, екоморфи, ареали.

Після утворення каскаду Дніпровських водосховищ водний режим Дніпра цілком підпорядкований потребам гідроенергетики, тому його природний водний режим у середній і нижній частинах порушений. За досить незначний проміжок часу відбулася адаптація біогеоценозів долини Дніпра до нового водного режиму [6]. У лютому–березні здійснюється передповеневе спрацювання Київського, Канівського і Кременчуцького водосховищ, яке в маловодні роки має вигляд штучної повені. Це у свою чергу спричиняє вплив на формування острівних екосистем.

За мету в дослідженнях стояло вивчення флористичного складу осокових лісових екосистем (формація осоки чорної) островів середньої течії Дніпра, що входять до складу природного заповідника “Дніпровсько-Орільський” (острови Крячиний, Кам’янистий, Дика коса) або розташовані неподалік (о. Погорілий).

Осокові ліси долини Дніпра, за типологією А.Л. Бельгарда, належать до довгозаплавних [2]. Цей тип лісу здатен існувати на відносно бідних піщаних алювіальних ґрунтах на відміну, скажімо, від заплавної діброви. На особливості формування довгозаплавних лісів долини Дніпра О.Л. Бельгард звертав особливу увагу. У своїй типології довгозаплавні ліси він виділив окремо, оскільки

фактор заплавної форми інший тип лісу, навіть за однакового тропотопу. Характерною рисою рослинного покриву цих ценозів є відносно бідний флористичний склад. Відносна видова бідність флори довгозаплавних лісів, порівняно з короткозаплавними, пояснюється їх тривалим затопленням під час весняних повеней та бідністю піщаних ґрунтів [3]. Певний вплив на формування флори вчиняє і просторова ізоляція острівних екосистем [7].

За домінантною класифікацією Д.Я. Афанасьєва зі співавт. [1], досліджені фітоценози розподіляються так: тип рослинності – ліси (*Silvae*); клас формації – листяні ліси (*Silvae foliosa*); група формації – листяні ліси заплавні (*Silvae foliosa alluviales*); формація – осока чорна (*Populetum nigrae*); асоціації – *Populetum (nigrae) urticosum (dioica)*, *Populetum (nigrae) rubosum (caesiuci)*, *Populetum (nigrae) anthriscosum (longirostris)*, *Populetum (nigrae) galiosum (aparine)*.

У чагарниковому ярусі домінує аморфа звичайна або бузина чорна. Часто трапляється також глід оманливий, груша дика, крушина ламка, бирючина звичайна, підріст клена ясенелистого, бруслини європейської. Трав’яний ярус – щільний, зімкнутий, проективне покриття сягає 75–80 %. Як правило, тут домінує кропива дводомна, ожина або купир однорічний та підмаренник чіпкий.

Формування острівних екосистем відбувається внаслідок руслових процесів під дією течії Дніпра: перевідкладенням рухомих донних наносів, переформуванням берегів, або ж штучним поглибленням дна по фарватеру судового ходу в процесі підтримання судноплавних умов і забезпечення безпеки судноплавства [4].

Переформування берегів у районі заповідника спостерігається у вигляді підмиву, обвалів берегів, замулення, утворення кіс, островів. Руйнування відбувається вздовж південно-західного берега заповідника від

Миколаївського до Таромського уступу. Піщані коси утворюються вздовж протоку від мису Таромський уступ у напрямку островів Погорілий, Крячиний і приверху о. Кам'янистий. Коси спочатку заростають водною рослинністю, потім перетворюються на острови. Унаслідок сукцесійних змін рослинний покрив новоутворених острівних частин змінюється від заростей очерету, рогозу, аморфи до певних стійких клімакс-угруповань, одним з яких є формація осока чорного (*Populetum nigrae*) [5].

Анотований список флори острівних осокорових лісів природного заповідника "Дніпровсько-Орільський"*

Видовий склад	Кліма- морфи	Гідро- морфи	Цено- морфи	Ареал	Родина
1. <i>Acer negundo</i> L.	Ph	KsMs	Ru Sil	Адвент	Aceraceae
2. <i>Agrostis stolonifera</i> L.	HKr	Hg	Pr Pal	Широкопалеарктичний	Poaceae
3. <i>Amorpha fruticosa</i> L.	Ph	KsMs	Ru Sil	Адвент	Fabaceae
4. <i>Anthriscus sylvestris</i> (L.) Hoffm.	HKr	MsKs	Sil	Європейський	Ariaceae
5. <i>Anthriscus longirostris</i> Bertol.	HKr	KsMs	Ru	Широкопалеарктичний	Ariaceae
6. <i>Aristolochia clematitis</i> L.	HKr	Ms	Sil	Європейськосередньоземноморський	Aristolochiaceae
7. <i>Asparagus officinalis</i> L.	G	KsMs	Pr	Євросибірський	Asparagaceae
8. <i>Bromopsis inermis</i> (Leyss.) Holub	G	Ms	Pr	Широкопалеарктичний	Poaceae
9. <i>Calamagrostis epigeios</i> (L.) Roth	G	Ms	Pr	Широкопалеарктичний	Poaceae
10. <i>Chelidonium majus</i> L.	HKr	Ms	Sil	Широкопалеарктичний	Papaveraceae
11. <i>Crataegus fallacina</i> Klok.	Ph	MsKs	St	Східнопричорноморський	Rosaceae
12. <i>Cucubalus baccifer</i> L.	HKr	MsHg	PrSil	Західнопалеарктичний	Caryophyllaceae
13. <i>Elytrigia repens</i> (L.) Nevski	G	KsMs	Pr	Широкопалеарктичний	Poaceae
14. <i>Equisetum ramosissimum</i> Desf.	HKr	Ms	Pr	Голарктичний	Equisetaceae
15. <i>Erigeron canadensis</i> L.	T	MsKs	Ru	Адвент	Asteraceae
16. <i>Euonymus europaea</i> L.	Ph	Ms	Sil	Європейський	Celastraceae
17. <i>Euonymus verrucosa</i> Scop.	Ph	KsMs	Sil	Європейськосередньоземноморськочервоноазійський	Celastraceae
18. <i>Frangula alnus</i> Mill.	Ph	Ms	Sil	Голарктичний	Rhamnaceae
19. <i>Fraxinus excelsior</i>	Ph	KsMs	Sil	Голарктичний	Oleaceae

Закінчення таблиці

Видовий склад	Кліма- морфи	Гідро- морфи	Цено- морфи	Ареал	Родина
20. Galatella novopokrovskii Zefir.	G	Ms	St	Причорноморсько-прикаспійський	Asteraceae
21. Galium aparine L.	T	KsMs	Ru	Голарктичний	Rubiaceae
22. Galium mollugo L.	G	MsKs	Pr	Західнопалеарктичний	Rubiaceae
23. Geranium robertianum L.	T	Ms	Ru	Західнопалеарктичний	Geraniaceae
24. Geum urbanum L.	G	Ms	Sil	Західнопалеарктичний	Rosaceae
25. Glechoma hederacea L.	HKr	Ms	Sil	Широкопалеарктичний	Lamiaceae
26. Lactuca serriola Torner.	HKr	Ks	Ru	Широкопалеарктичний	Asteraceae
27. Leonurus quinquelobatus Gilib.	HKr	KsMs	Ru	Західнопалеарктичний	Lamiaceae
28. Ligustrum vulgare L.	Ph	MsKs	Sil	Широкопалеарктичний	Oleaceae
29. Morus nigra L.	Ph	KsMs	Sil	Адвент	Moraceae
30. Poa nemoralis L.	HKr	Ms	Sil	Голарктичний	Poaceae
31. Poa pratensis L.	HKr	Ms	Pr	Голарктичний	Poaceae
32. Populus nigra L.	Ph	KsMs	Sil	Голарктичний	Salicaceae
33. Prunus domestica L.	Ph	MsKs	Sil	Плюрирегіональний	Rosaceae
34. Pyrus communis L.	Ph	KsMs	Sil	Голарктичний	Rosaceae
35. Quercus robur L.	Ph	KsMs	Sil	Західнопалеарктичний	Fagaceae
36. Rhamnus cathartica L.	Ph	KsMs	Sil	Західнопалеарктичний	Rhamnaceae
37. Rosa majalis Herrm	Ph	MsKs	St	Європейськосередньоземно-морськочервоноазіатський	Rosaceae
38. Rubus caesius L.	Ch	MsKs	Sil	Західнопалеарктичний	Rosaceae
39. Rumex hydrolapathum Huds.	G	Hg	Pr Pal	Західнопалеарктичний	Poligonaceae
40. Salix alba L.	Ph	Ms	Sil	Західнопалеарктичний	Salicaceae
41. Salix fragilis L.	Ph	KsMs	Sil	Адвент	Salicaceae
42. Sambucus nigra L.	Ph	Ms	Sil	Європейськосередньоземноморський	Sambucaceae
43. Stellaria holostea L.	G	Ms	Sil	Західнопалеарктичний	Caryophyllaceae
44. Taraxacum officinale Webb. ex Wigg.	HKr	Ms	Pr	Широкопалеарктичний	Asteraceae
45. Ulmus laevis Pall.	Ph	MsKs	Sil	Європейський	Ulmaceae
46. Ulmus glabra Hudr.	Ph	MsKs	Sil	Європейський	Ulmaceae
47. Urtica dioica L.	G	Ms	Ru	Західнопалеарктичний	Urticaceae
48. Vincetoxicum rossicum (Kleop.) Barbar.	HKr	MsKs	Sil	Причорноморський	Asclepidaceae

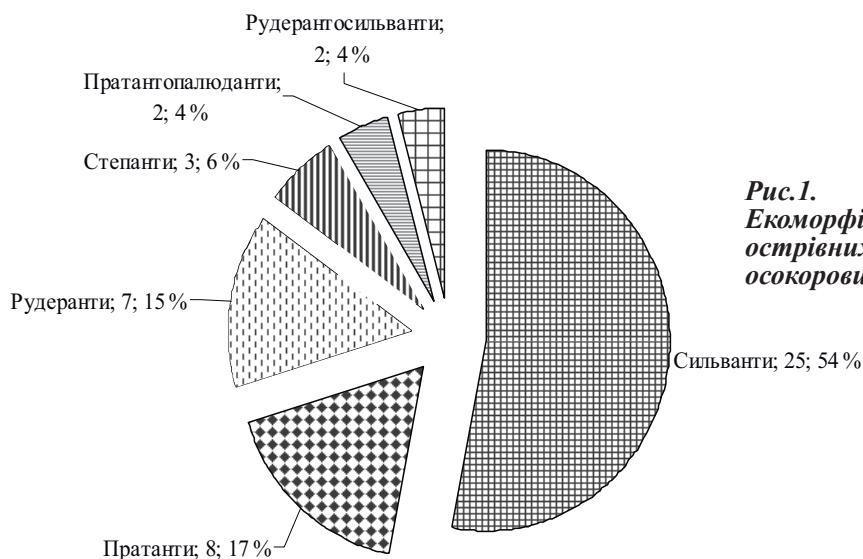

Рис.1.
Екоморфічний аналіз
острівних
осокорових лісів

Загальний видовий склад досліджених контрольних ділянок налічує 48 видів 42 родів і 25 родин. Чіткого домінування якої-небудь родини немає. Найвищий відсоток від загальної кількості видів становлять родини *Poaceae* та *Rosaceae* (по 13 %), значну роль відіграють родини *Asteraceae* (9 %) та *Salicaceae* (6 %). Родини *Celastraceae*, *Lamiaceae*, *Caprifoliaceae*, *Apiaceae*, *Ulmaceae*, *Oleaceae*, *Rubiaceae* мають по 4 % (по 2 види), інші 14 родин – по одному виду (по 2 %). У таблиці латинські назви видів наведено за Міжнародним кодексом ботанічної номенклатури з подальшою характеристикою того чи іншого виду [9].

Клімаморфи – життєві форми за Раункієром, визначаються за розташуванням бруньок відновлення: Т – терофіти, однорічні рослини зимують у вигляді насіння або виводкових бруньок; Ph – фанерофіти (високі дерева), високі кущі; Ch – хамефіт (низькі кущі); НКг – гемікриптофіти, багаторічні трав'янисті рослини, бруньки відновлення зимують під землею або на рівні ґрунту; G – геофіт (бруньки під землею).

Гідроморфи – адаптації рослин до водного режиму: Ks – ксерофіти, посухостійкі; Ms – мезофіти, рослини помірного зволоження середовища; Ng – гігрофіти (амфібіальні).

Ценоморфи — сукупність рослин, які відрізняються систематичним положенням, але мають низку спільних пристосувальних ознак до певного екологічного чинника на рівні анатомо-морфологічної характеристики екологічних груп рослин [3]. Вони виражають адаптації видів до біогеоценозу в цілому. Належність виду до тієї чи іншої групи екоморф є одним з елементів діагностичних ознак і сприяє прискоренню визначення ідентичності рослини: Pal – палюдант (болотна рослина); Pr – пратант (лучна рослина); Ru – рудерант (бур'ян); Sil – сильвант (лісова рослина); St – степант (степова рослина).

У випадках, коли використовуються подвійні назви, наприклад KsMs (ксеромезофіт) або MsKs, у символі друга частина основна, а перша – уточнювальна. Остання характеристика – ареал, область поширення виду [8].

Переважає більшість видів в осокорових лісах – фанерофіти (43 %), у травостої найбільш переважають гемікриптофіти (28 %), геофіти складають 10 % від загальної кількості, терофіти 6 %, хамефіти 2 %.

Фітоценози осокорових лісів формують види різних ценоморф, переважають без сумніву сильванти (54 %), присутні також пратанти (17 %) та рудеранти (15 %). Зовсім незначна частка степантів – рис. 1.

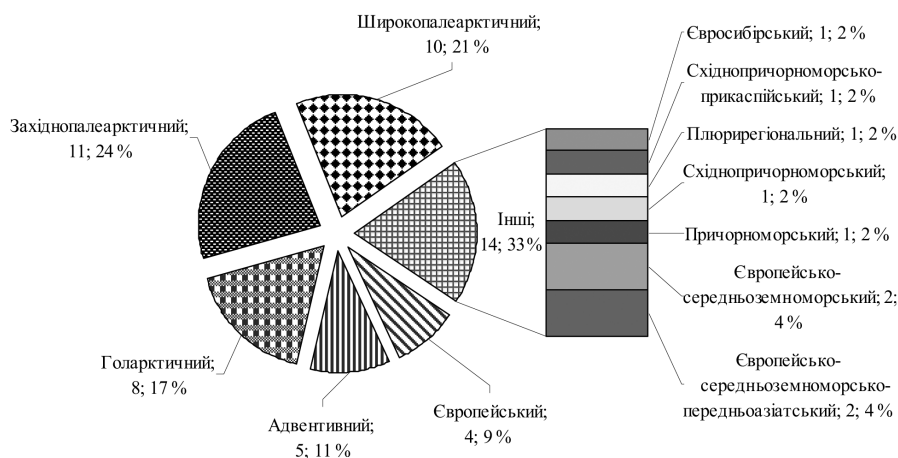

Рис. 2. Географічний елемент флори острівних осокорових лісів природного заповідника "Дніпровсько-Орільський"

На досліджених ділянках острівних осокорових лісів переважають види західно-палеарктичного ареалу (24 %). Відносно великою кількістю представлені широкопалеарктичні та голарктичні види (рис. 2).

Таким чином, на утворених островах середньої течії Дніпра після ряду сукцесійних

змін як стійкі клімакс-угруповання формуються осокорові та в'язо-осокорові лісові фітоценози з чітко вираженим домінуванням сільвантів у флористичному складі, з переважанням палеарктичного та голарктичного ареалу і незначною присутністю адвентивних видів.

Бібліографія

1. Класифікація рослинності Української РСР / Д.Я. Афанасьєв, Г.І. Білик, Є.М. Бродіс, Ф.О. Гринь // Укр. бот. журн. – 1956. – Т. XIII, № 4. – С. 63.
2. Бельгард А.Л. Степное лесоведение / А.Л. Бельгард. – М.: Лесная промышленность, 1971. – 256 с.
3. Бельгард А.Л. Лесная растительность юго-востока УССР / А.Л. Бельгард. – К.: Изд.-во КГУ им. Шевченко, 1950 – 394 с.
4. Екофлора України / [Дідух Я.П., Бурда Р.І., Зиман С.М. та ін.] – К.: Фітосоціоцентр, 2004.
5. Кузьмичев А.И. Гигрофильная флора юго-запада Русской равнины и ее генезис / А.И. Кузьмичев. – СПб.: Гидрометеониздат, 1992. – 216 с.
6. Літопис природи Дніпровсько-Орільського природного заповідника (1996–2011 рр.). – Дніпропетровськ, 2011.
7. Остапко В.М. Продромус естественной растительности юго-востока Украины / В.М. Остапко. – Донецьк, 1995. – 30 с.
8. Тарасов В.В. Флора Дніпропетровської та Запорізької областей. Судинні рослини. Біолого-екологічна характеристика видів / В.В. Тарасов. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2005. – 276 с.
9. Mosyakin S.L. Vascular plants of Ukraine a nomenclatural checklist / S.L. Mosyakin, M.M. Fedoronchuk. – К.: National Academy of Sciences of Ukraine, 1999. – 344 p.

Рецензент – доктор біологічних наук,
професор **О.В. Жуков**